

Maria SUBI
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

Traseul marin în epopeea vergiliană

Abstract: (The Sea Pathway in Vergil's Epic Poem) Characterized by dynamism and adventure, Vergil's epic poem tells the story of a voyage, a difficult initiating journey which began on Troja's shores (*Trojae [...] ab oris*) and headed towards Italy and Latium's coast (*Italiam [...] Laviniaque venit/ Litora*). The link between these landmarks is represented by the sea which served, in ancient times, as passageway to all corners of the world and thus, it came to play a significant role in the Latin epic universe. Associated with the notion of expedition and expressed lexically through a variety of synonyms (*aequor, aestus, altum, aqua, caerula, fluctus, fretum, gurgis, imber, mare, pēlāgus, pontus, marmor, ocēānus, profundum, sal, salum, unda* etc.), the aquatic element in Vergil's work presents itself as a protean entity, multi-faceted, suggestively illustrated by the Mantuan poet. There exists, on one side, a topos of the calm sea, favorable, which is depicted by means of terms evoking the azure, the clearness and the brightness of the marine horizon (*caerula, marmor* etc.). On the other side, there exists also a topos of the violent deep which becomes visible in extremely evocative descriptions of sea tempests (see fragments in books I, III, and V of the epic poem). Remarkable through these images, the Virgilian marines reveal an artist of fine nuances, captivated by the sea – a true *Virgilius Maritimus*, as titled by Eugène de Saint-Denis.

Keywords: voyage, sea, azure, tempest, description

Rezumat: Plină de dinamism și acțiune, epopeea lui Vergilius este povestea unui periplu, a unui traseu dificil, inițiativ, ce are ca punct de plecare țărmul Troiei (*Trojae [...] ab oris*), iar ca țintă, Italia și limanul lavinian (*Italiam [...] Laviniaque venit/ Litora*). Liantul între cele două puncte de reper este întruchipat de mare, care servea, în antichitate, drept cale de acces către diversele colțuri ale lumii și care a ajuns să joace un rol însemnat în universul poetic latin. Asociat cu noțiunea de călătorie și concretizat lexical printr-o mare varietate de sinonime (*aequor, aestus, altum, aqua, caerula, fluctus, fretum, gurgis, imber, mare, pēlāgus, pontus, marmor, ocēānus, profundum, sal, salum, unda* etc.), elementul acvatic se înfățișează, în opera vergiliană, ca un element proteic, cu multiple fețe, cromatizate sugestiv de poetul mantuan. Există, astfel, un topos al mării calme, priincioase, care prinde contur cu ajutorul unor termeni ce evocă azurul, transparența și strălucirea orizontului marin (*caerula, marmor* etc.). Există însă și un topos al apei violente, care se regăsește în descrierile, extrem de expresive, ale furtunii pe mare (vezi fragmentele din cânturile I, III și V ale epopeii). Remarcabile prin imaginile create, marinele vergiliene dezvăluie un artist al nuanțelor, îndrăgostit de mare – un veritabil *Virgilius Maritimus*, cum îl numește Eugène de Saint-Denis.

Cuvinte-cheie: periplu, mare, azur, furtună, descriere

Plină de dinamism și acțiune, epopeea lui Vergilius este povestea unui periplu, a unei călătorii inițiatice, dificile, ce are ca punct de plecare țărmul Troiei (*Trojae [...] ab oris*), iar ca țintă, Italia și limanul lavinian (*Italiam [...] Laviniaque venit/ Litora*): *Arma virumque cano, Trojae qui primus ab oris/ Italiam, fato profugus, Laviniaque venit/ Litora, multum ille et terris jactatus et alto/ Vi Superum, saevae memorem Junonis ob iram (Aen., I, 1-4)* „Cânt luptele și pe eroul care,/ Destinul urgisindu-l de pe țărmul/ Troian, ajuns-ntâiu în Italia,/ Pe al Laviniei liman. Ce multe/ A pățimit el, vânzolit pe mare/ Și pe uscat, de-a zeilor strânsoare,/ Din pricina vrăjbiei cei nestinse/ A crâncenei Iunona” (trad. G.I.T., p. 33).

Liantul între cele două puncte de reper – Troia și Hesperia – este întruchipat de mare, care servea, în antichitate, drept cale de acces către diversele colțuri ale lumii și care a ajuns să joace un rol însemnat în universul poetic latin: «Par sa position géographique, le monde romain était en contact constant avec la mer, principale voie de communication entre les différentes régions de l'Empire. Aussi joua-t-elle, comme dans la poésie grecque, un rôle important dans la poésie latine» (André 1949, 332). Într-un asemenea context, se explică interesul aparte pentru mare al lui Vergilius, care se arată familiarizat cu limbajul tehnic al marinarilor sau cu diversele manevre nautice și realități meteorologice: chiar dacă aceste cunoștințe nu fac din el un specialist, un *Virgilius Nauticus* (Saint-Denis 1935, 184, 224-225)¹, el rămâne un poet îndrăgostit de mare, pe care a descoperit-o în timpul șederii lui la Neapolis: «La mer l'a conquis; il a conquis la mer» (Saint-Denis 1935, 181). Ca atare, opera sa capitală, *Aenēis*, are drept fundal bazinul mediteranean, devenit *mare internum* pentru urmașii lui Aenēas, ce își asigură astfel hegemonia maritimă și gloria militară (vezi Saint-Denis 1935, 181; Guțu 1970, 172): «Cette idée, cette confiance, cette atmosphère de victoire ont produit l'Énéide, épopée de la marine romaine» (Saint-Denis 1935, 181).

Prezență statornică în spațiul vergilian, marea constituie, totuși, un traseu imprevizibil și plin de obstacole – traseu impus de zei viteazului hărăzit să ajungă *per aspera ad astra*: „Immo age, et a prima dic, hospes, origine nobis/ Insidias,” inquit, „Danaum, casusque tuorum,/ Erroresque tuos; nam te iam septima portat/ Omnibus errantem terris et fluctibus aestas” (*Aen.*, I, 753-756) „Mai bine/ Ne-ai depăna, cinstite oaspe, totul/ De la-nceput: urzelile pe care/ Aheii le-au țesut, și pătımirea/ Troienilor, și lunga-ți pribegire:/ Că-s șapte veri de când, din țară-n țară,/ Tu rătăcești pe mări, bătut de valuri” (trad. G.I.T., p. 73). Suferințele îndurate de Aenēas – laolaltă cu tovarășii lui de pribegie² – au însă o semnificație ce transcende nivelul individual, ele simbolizând, în plan macroistoric, trudnica gestație a seminției romane (*Tantae molis erat Romanam condere gentem!*): *multosque per annos/ Errabant, acti fatis maria omnia circum./ Tantae molis erat Romanam condere gentem!* (*Aen.*, I, 31-33) „Destinul/ Cel mașter vînturatu-i-a pe ape/ Atîția ani în șir. Cu câtă trudă/ S-a ctitorit romana seminție!” (trad. G.I.T., p. 35).

Identificându-se cu destinul tumultuos al stirpei troiene, *maris aequor* reprezintă, pentru Aenēas, singura modalitate de acces spre mărețul viitor ce îi stă în față. Relevant, în acest sens, este îndemnul adresat lui de năluca lui Hector, ce leagă nădejdea întemeierii unei noi cetăți (*moenia*) de străbaterea necuprinsului lichid (*pererrato [...]* **ponto**): *Sacra suosque tibi commendat Troia penatis;/ Hos cape fatorum comites, his moenia quaere/ Magna pererrato statues quae denique ponto* (*Aen.*, II, 293-295) „Tot ce-are Troia sfânt aici, Penații/ Ți-i dă în seamă ție: ia-i cu tine,/ Însoțitori pe

¹ Aceasta este teza lui Auguste Jal, un istoriograf al marinei franceze și autor al unei arheologii navale, ce descoperă, îndărătul poetului mantuan, un marinar, bun cunoscător al terminologiei și al manevrelor nautice: «tout ce qui touche à la marine lui est familier» (apud Saint-Denis 1935, 184). La polul opus, Victor Bérard contestă competențele nautice ale acestui «bon élève des Alexandrins» (apud Saint-Denis 1935, 224-225).

² Cf.: *Troes te miseri, ventis maria omnia vecti,/ Oramus* (*Aen.*, I, 524-525) „Pre tine noi troienii, hăituiții/ Pe-atîtea mări de vijelii, acuma/ Rugămu-te” (trad. G.I.T., p. 61); *nos, reliquias Danaum, terraeque marisque/ Omnibus exhaustos iam casibus, omnium egenos,/ Urbe, domo, socias* (*Aen.*, I, 598-600) „Tu ne-ai primit în urbea ta, la pragu-ți,/ Pe noi, rămășituri abia scăpate/ Din ghearele danailor; pe mare,/ Apoi, și pe uscat, cercați de toate/ Năpăștile și-obidele, de toate/ Lipsiți” (trad. G.I.T., p. 65).

drumu-ursitei tale./ Le caută și lor cetate nouă,/ Pe care ctitori-o-vei, măreață,/ Până la urmă, străbătând genunea” (trad. G.I.T., p. 97). Tot astfel, și vorbele oraculare ale Creusei proiectează o perspectivă grandioasă (*res laetae regnumque et regia coniunx/ Parta tibi*), condiționată însă de parcurgerea nesfârșitei întinderi marine (*vastum maris aequor arandum*): *Longa tibi exsilia et vastum maris aequor arandum:/ Et terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva/ Inter opima virum leni fluit agmine Thybris./ Illic res laetae regnumque et regia coniunx/ Parta tibi (Aen., II, 780-784)* „Te-așteaptă lung surghiun ș-o mare-întinsă,/ Pe care-o vei brăzda, c-așa ți-e scrisa./ Ajunge-vei la Soare-Apune-n țara/ Pe unde lunecă-n domoale valuri/ Etruscul Tibru, care scaldă-acolo/ Mănoase țarini. Tu avea-vei parte/ De bogății, de sceptru, de o soață/ De neam regesc acolo” (trad. G.I.T., p. 123).

Încrederea pe care o au într-un asemenea viitor ilustru îi motivează pe troienii supraviețuitori să se alăture cutezătoarei inițiative a căpeteniei lor: *Undique convenere animis opibusque parati/ In quascumque velim pelago deducere terras (Aen., II, 799-800)* „Cu sufletul lor mare, ei sunt gata/ Să meargă peste mări spre alte țărături,/ Oriunde aș fi vrut să-i duc” (trad. G.I.T., p. 124). Ceea ce rămâne în urma lor este privescerea sumbră a Troiei, care fumează din temelii, *humo fumat Neptunia Troia (Aen., III, 3)*. Detaliile oferite de artist, în cartea a doua a epopeii, compun un tablou marin întunecat, în care atât imaginea lunară (*tacitae per amica silentia lunae*)³, cât și semnalul luminos lansat de flota grecească se proiectează pe fundalul tenebrelor nocturne, în vreme ce incendiul care pârjolește cetatea lui Priămus se răsfrânge până departe, în apele capului Sigēum (Saint-Denis 1935, 238): *Vertitur interea caelum et ruit Oceano nox/ Involvens umbra magna terramque polumque/ Myrmidonumque dolos; fusi per moenia Teucric/ Conticuere; sopor fessos complectitur artus./ Et iam Argiva phalanx instructis navibus ibat/ A Tenedo tacitae per amica silentia lunae/ Litora nota petens, flammam cum regia puppis/ Extulerat (Aen., II, 250-257)* „În vremea asta cerul se rotește/ Și Noaptea din ocean se aridică,/ În umbră deasă astrucând pământul,/ Și cerul, și-uneltirile urzite/ De greci; la vetre risipiți, troienii/ Au amuțit; și somnu-mbrățișează/ A lor, de istovire, frânte trupuri./ Și iat-acum că armia-aheeană,/ Prin liniștea prietenoasă-a lunii,/ Porni dinspre Tenédos; în corăbii/ Înșiruite în tăcerea nopții,/ Ei tind spre țărături bine cunoscute./ Deodată, nava amiral ridică/ Semnalul luminos” (trad. G.I.T., p. 95); *Iam Deiphobi dedit ampla ruinam/ Volcano superante domus, iam proximus ardet/ Ucalegon; Sigea igni freta lata relucet (Aen., II, 310-312)* „Și iată că palatul/ Lui Deifob, pojarul îl doboară,/ Iar în vecinătate arde casa/ Lui Ucalégon. Scânteiază toată/ Strâmtoarea lui Sigeu, pân’ hăt departe” (trad. G.I.T., p. 98).

Asociat cu noțiunea de călătorie și concretizat lexical printr-o mare varietate de sinonime (*aequor,-ōris; aestus,-us; altum,-i; Amphitrīte,-ēs; aqua,-ae; barāthrum,-i; caerūla,-ōrum; fluctus,-us; fretum,-i; gurgēs,-ītis; imber,-bris; mare,-is; pelāgus,-i; pontus,-i; marmor,-ōris; Neptūnus,-i; Nēreūs,-ēi; oceānus,-i; profundum,-i; stagnum,-i; sāl, salis; sālum,-i; Thētis,-īdis; unda,-ae; vadum,-i etc.*)⁴, elementul acvatic se înfățișează, în opera vergiliană, ca un element proteic, cu multiple fețe, cromatizate expresiv de poetul mantuan. Când poleit de razele soarelui sau ale lunii, când întunecat și vânzolit de

³ Cu privire la motivul lunii în epopeea vergiliană, vezi Papu [1967], 54-55.

⁴ Toate aceste vocabule „marine” – ce alternează în versurile vergiliene – apar și în inventarul poetic realizat de Quicherat (Quicherat 1846, 700). Cf. și Subi 2017, 39.

furtuni, spațiul marin este „largul” – *altum* –, ce urmează a fi străbătut, în toată întinderea lui, de corăbiile dardanilor, porniți din Troia atunci când *vix prima inceperat aestas* (*Aen.*, III, 8) „abia începuse primăvara”, anotimpul propice pentru navigație: *Litora cum patriae lacrimans portusque relinquo/ Et campos ubi Troia fuit. Feror exsul in altum/ Cum sociis natoque, Penatibus et magnis dis* (*Aen.*, III, 10-12) „Atuncea părăsesc, cu ochii-n lacrimi,/ Limanul țării, câmpul unde Troia/ A stat cândva. Mă duc surgun în larguri/ Cu soții, cu feciorii, cu Penații,/ Cu Marii Zei” (trad. G.I.T., p. 129).

Cel dintâi popas, în Tracia, se așază sub o zodie nefastă (vezi episodul Polydōrus), motivându-i pe teuceri să părăsească ținutul nelegiuit (*scelerata excedere terra*, *Aen.*, III, 60) și să dea pânzele în voia vânturilor (*dare classibus Austros*, *Aen.*, III, 61). Se configurează astfel un topos al mării calme, priincioase, care prinde contur cu ajutorul unor epitete precum *placāta*, *lenis*, *crepītans*. *Placāta* („liniștit, binevoitor”) apare drept calificativ al apei, potolite în urma acțiunii benefice a vânturilor ușoare (*placataque venti/ Dant maria*): rulara sonantelor lichide *l* și *r* (*placāta*, *marīa*), precum și maxima apertură vocalică a lui *a* – reluat eufonic în cele trei silabe ale adjectivului *placāta* și apoi repetat de două ori în determinatul său nominal, *marīa* (*placataque [...] maria*) – evocă, muzical, euforia orizontului marin, ce se deschide, amplu, înaintea ochilor năierilor. Pe de altă parte, termenii *lenis* („lin, ușor”) și *crepītans* („foșnind, suflând”), care valorifică, deopotrivă, sugestiile auditive ale sonantelor *l*, *n*, *r* sau ale fricativei *s* (*lenis*, *crepītans*), servesc ca atribute ale austrului, identificat aici cu vântul de primăvară, care foșnește dulce (*lenis crepītans [...] Auster*) și cheamă „spre larguri” (*vocat Auster in altum*), prielnic fiind navigației (Saint-Denis 1935, 212-213). Verbele completează imaginea creată adjectival, ele reproducând mișcările precipitate ale oamenilor, ce coboară corăbiile în mare (*Deducunt socii naves*) și umplu întregul țărnm, în agitația plecării (*litora complent*): *Inde, ubi prima fides pelago, placataque venti/ Dant maria et lenis crepītans vocat Auster in altum./ Deducunt socii naves et litora complent* (*Aen.*, III, 69-71) „Ș-apoi, când mării ne putăm încrede,/ Căci vântul între timp se mulcomise/ Ș-o boare dulce ne-mbia spre larguri/ Abia foșnind, coboară soții-n valuri/ Corăbiile de pe țărnm, umplându-l/ Cu forfota” (trad. G.I.T., p. 132).

În același topos al apei calme (*placata maria*) se plasează și drumul troienilor din Tracia către legendara Cretă – un drum lin și rapid (*volāmus*), desfășurat pe o mare (*pelāgo, per aequor, freta*) presărată cu o mulțime de insule, ale căror nume (*Ortygiae portus, Naxon viridemque Donusam, Olearon niveamque Paron sparsasque [...] Cycladas*⁵), rânduie, pe alocuri, „în șiraguri dense, punctează ritmic versurile” (Subi 2017, 41). Muzicalitatea sonantelor (*l*, *r*, *m*, *n*), laolaltă cu suflul spirantelor (*f*, *s*) și efectele fonice ale ocluserelor – predominant surde, dar și sonore (*p*, *t*, *qu*, *c*, *b*, *d*, *g*) – se îmbină în text cu o succesiune de aliterații și asonanțe, eufonic-imitative (*Linquimus Ortygiae portus, portus pelagoque, Olearon niveamque Paron, Paron sparsasque, freta concita, certamine clamor, proavosque petamus./ Prosequitur, antiquis Curetum adlabimur oris*). Expresivitatea acestor figuri de sunet sporește sensibil prin asocierea lor cu timbrul grav al spondeilor sau cu „săltărețele dactile”, care sugerează mișcarea valurilor, „izbindu-se de țărnmul/ Atător insule”, precum și cadența vâslelor, lovind apa înspumată. Într-un atare cadru, optimist și tonic, fortifiant, atrage atenția o combinație

⁵ Termen generic, *Cyclādas* (*Cyclādes*, -um) este precedat în text de numele specifice unora din aceste insule: *Naxon* (*Naxos/ Naxus*, -i), *Oleāron* (*Olēārōs*, -i), *Paron* (*Pārōs/ Pārus*, -i).

coloristică aparte: verde și alb (*viridemque Donusam [...] niveamque Paron*), care se însoțește, în epopeea vergiliană, cu imaginea sosirii troienilor în țara făgăduită lor și cu sentimentul de beatitudine pe care îl dă atingerea țintei – sentiment neîntemeiat *hic et nunc*, întrucât nu Creta, ci Italia constituie adevărata lor destinație (vezi Edgeworth 1979, 167)⁶. Demn de reținut rămâne însă contrastul ce se stabilește între cele două epitete – conectate prin conjuncția copulativă enclitică *-que* (*viridemque Donusam [...] niveamque Paron*) – și vocabulele care desemnează azurul mării (Saint-Denis 1935, 239) și se înscriu astfel în sfera colorației implicite, marcând cromatic cadrul descrierii (*aequor, freta*): *Linquimus Ortygiae portus pelagoque volamus./ Bacchatamque jugis Naxon viridemque Donusam./ Olearon niveamque Paron sparsasque per aequor/ Cycladas et crebris legimus freta concita terris./ Nauticus exoritur vario certamine clamor./ Hortantur socii Cretam proavosque petamus./ Prosequitur surgens a puppi ventus euntes./ Et tandem antiquis Curetum adlabimur oris* (*Aen.*, III, 124-131) „Ne depărtăm de portul din Ortigia/ Zburând pe mare. Rând pe rând, trecurăm/ Pe lângă Naxos, pe-ale cărei vârfuri/ Bacante chiuie; pe lângă verdea/ Donusa, iar apoi pe lângă Paros./ Cea strălucind de-a marmorei candoare;/ Pe lângă risipitele Ciclade/ Pe luciul mării. Trecem peste valuri/ Ce se frământ, izbindu-se de țărmlu/ Atâtor insule. Sentrec năierii/ Strigând în fel și chip. Se-ndeamnă soții/ Înspre-ale Cretei strămoșești meleaguri./ De cătră pupă vânt se aridică/ Ce ne urmează lin în drumul nostru./ Și iată, lunecăm până la urmă/ La țărmlu cureților, bătrânul” (trad. G.I.T., p. 135).

Există însă la poetul mantuan și un topos al *apei violente* – cum o numește Gaston Bachelard, comentând proiecțiile literare ale subiectului: „Există oare temă mai banală decât cea a *mâniei* Oceanului? O mare calmă este cuprinsă de o furie neașteptată. Ea vuieste și urlă. Primește toate metaforele furiei, toate simbolurile animale ale furiei și ale mâniei [...]. Căci psihologia mâniei este de fapt una dintre cele mai bogate și mai nuanțate [...]. Metaforele mării fericite și bune vor fi deci mult mai puțin numeroase decât cele ale mării rele” (Bachelard 1997, 174). Într-un asemenea registru imagistic se situează și versurile vergiliene ce zugrăvesc plecarea troienilor din insula Creta: *paucisque relictis/ Vela damus vastumque cava trabe currimus aequor./ Postquam altum tenere rates, nec jam amplius ullae/ Apparent terrae, caelum undique et undique pontus./ Tum mihi caeruleus supra caput adstitit imber/ Noctem hiememque ferens et inhorruit unda tenebris./ Continuo venti volvunt mare magnaue surgunt/ Aequora, dispersi jactamur gurgite vasto./ Involvere diem nimbi et nox umida caelum/ Abstulit; ingeminant abruptis nubibus ignes./ Excutimur cursu et caecis erramus in undis./ Ipse diem noctemque negat discernere caelo/ Nec meminisse viae media Palinurus in unda./ Tres adeo incertos caeca caligine soles/ Erramus pelago, totidem sine sidere noctes* (*Aen.*, III, 190-204) „Lăsând câțiva acolo/ Din soți, străbatem iar noianul mării/ Pe nave adâncate. Când ajunsem/ Cu ele-n larg, și-n niciun fund de zare/ Pământ nu se mai vede: pretutindeni/ E numai mare, numai cer tutindeni./ Atunci, deasupra mea un nour negru/ Opritu-s-a, aducător de beznă/ Și de furtună. Forfotește valul/ În întuneric.

⁶ Asocierea aceasta a albului cu verdele revine la Vergilius, în pasajul ce descrie sosirea troienilor în Italia, ținta reală a călătoriei lor (Edgeworth, 1979, 167): *Ecce autem subitum atque oculis mirabile monstrum./ Candida per silvam cum fetu concolor albo/ Procubuit viridique in litore conspicitur sus* (*Aen.*, VIII, 81-83) „Și iată, din senin, că nălucirea/ Se și plinește, ochii minunându-i:/ Pe țărmlu verde, -n codru tologită./ O scroafă se zărește, toată-i albă./ Ca și godacii săi” (trad. G.I.T., p. 385).

Dintr-o dată vântul/ Burzuluiește marea și talazuri/ Uriășe se-aridic. Ne răzlețirăm,/ De vifor biciuți, pe-ntinsa mare./ Au astrucat lumina zilei norii,/ Iar noaptea jilavă ne fură cerul./ Cresc fulgere prin sfărtecații nouri:/ Din drum ne-abatem silnic, la-ntâmplare,/ Rătăcitori pe oarbele talazuri./ Nici însuși Palinurus nu mai poate –/ Pe cât ne spune el – șă-și deie sama/ Dacă pe lume-acuma-i zi sau noapte,/ Nici drumul nu și-l amintește-n sorbul/ Talazurilor. Zile trei, întregē,/ Făr' să le ținem bine socoteala./ Am rătăcit prin orbul întuneric/ Pe mări; și tot atâtea nopți ca smoala” (trad. G.I.T., p. 139-140).

Descrierea este gradată ascendent, desfășurând o bogată terminologie acvatică (*aequor, altum, pontus, unda, mare, aequōra, gurgite, undis, unda, pelāgo*). După câteva succinte notații preliminare, se desenează fundalul tabloului, cu ajutorul unor vocabule ce servesc în context drept cromonime: *caelum* și *pontus*. Așezate în chiasm, cele două substantive deschid larg perspectiva, către un albastru infinit (*undique*), în care celestul și marinul se conjugă și se confundă: *caelum undique et undique pontus*⁷ (*Aen.*, III, 193) „pretutindeni/ E numai mare, numai cer tutindeni” (trad. G.I.T., p. 139). Brusc însă, pastelul în albastru își schimbă compoziția, odată cu apariția unui contrapunct cromatic, reprezentat de norul (*imber*), ce aduce cu sine tușe noi, întunecate și modifică structural atmosfera întregii scene: *Tum mihi caeruleus supra caput adstitit imber/ Noctem hiememque ferens* (*Aen.*, III, 194) „Atunci, deasupra mea un nour negru/ Opritu-s-a, aducător de beznă/ Și de furtună” (trad. G.I.T., p. 139). Imaginea aceasta, preluată din *Odiseea*, XII, 405-406 (vezi Macrobius, *Saturnalia*, V, VII, 1), revine și într-un alt cânt al epopeii vergiliene: *Olli caeruleus supra caput adstitit imber/ Noctem hiememque ferens* (*Aen.*, V, 10-11) „Un vânător nor se neclintă deasupra./ Cu sine aducând și-ntunecime,/ Și vijelie” (trad. G.I.T., p. 219). Potrivit lui J. André, *caeruleus imber* evocă nuanțele mohorâte ale norilor prevestitori de vijelie: «le bleu d’acier sombre des nuées orangeuses», adjectivul utilizat – *caerulēus* – marcând «des nuances sombres qui suggèrent les nuages et la pluie» (André 1949, 167). Este, de altfel, o caracteristică a textului vergilian «l’habitude de joindre la couleur noire avec le mauvais temps, la tempête, la tristesse – donc, le rapport affectif du poète à la couleur noire, au coloris sombre» (Schulbaum 1930-1931, 123). Pictat în tonuri posomorâte (*caerulēus*), definitorii pentru tabloul tempestei (*Noctem hiememque ferens*), *caeruleus imber* este menit să intensifice la maximum amplitudinea fenomenului natural: «le nuage sombre intervient fréquemment pour accroître l’horreur de la tempête, souligner le déchaînement des éléments» (André 1949, 335; cf. Baran 366, 405).

De la drama aerului violent (vezi Bachelard 1997, 233): *imber/Noctem hiememque ferens*, atenția se îndreaptă către apa violentă, a cărei agitație este transpusă de poet în imagini deopotrivă acustice, motorii și vizuale: *et inhorruit unda tenebris* (*Aen.*, III, 195) „Forfotește valul/ În întuneric” (trad. G.I.T., p. 139). Văzută „sub aspectul ei masiv, puternic, incontrollabil, profund și tenebros”, marea se înfățișează „ca o genune devoratoare, pururea gata să-i înghită pe cei vii” (Delumeau 1986, 60), ea fiind asociată mereu cu ideea de pericol și spaimă (Pelletier-Michaud 2007, 79-80), precum și cu ideea „de moarte, de noapte, de abis” (Delumeau 1986, 69), așa încât reprezentările sale poetice amintesc descrierea lumii infernale (Pelletier-Michaud 2007, 80). Dinamica

⁷ Vezi și: *Ut pelagus tenere rates nec jam amplius ulla/ Occurrit tellus, maria undique et undique caelum* (*Aen.*, V, 8-9) „Când năvile în larg se-nstăpâniră/ Și-uscatul nu se mai zări niciunde –/ Doar marea pretutindeni și doar cerul” (trad. G.I.T., p. 219). Cf. *Odiseea*, XII, 404.

acvaticului agresiv se întovărășește, prin urmare, cu un anumit tip de cromatică: cromatică nocturnului, a beznei (*inhorruit unda tenebris*), întrucât dezlănțuirea stihială a naturii reface imagistic „haosul primar” (vezi Delumeau 1986, 61), când *nullus adhuc mundo praebebat lumina Titan* (Ovidius, *Met.*, I, 10) „Nu era încă Titan să dea lumii lumină” (p. 265), iar *lucis egens aer* (Ovidius, *Met.*, I, 17) „Aerul fără lumină era” (p. 265). «La détermination de la tempête par la couleur noire exprime par excellence toute l’horreur de ce phénomène de la nature plutôt qu’il ne le décrit» (Schulbaum 1930-1931, 123), negrul „profund, noian de negru” fiind menit să pună în relief «la terreur de la tempête» (Schulbaum 1930-1931, 123): *Involvere diem nimbi et nox umida caelum/ Abstulit* (*Aen.*, III, 198-199) „Au astrucat lumina zilei norii,/ Iar noaptea jilavă ne fură cerul” (trad. G.I.T., p. 139); *Excitimur cursu et caecis erramus in undis./ Ipse diem noctemque negat discernere caelo/ Nec meminisse viae media Palinurus in unda./ Tris adeo incertos caeca caligine soles/ Erramus pelago, totidem sine sidere noctes* (*Aen.*, III, 200-204) „Din drum ne-abatem silnic, la-ntâmplare,/ Rătăcitori pe oarbele talazuri./ Nici însuși Palinurus nu mai poate –/ Pe cât ne spune el – șă-și deie sama/ Dacă pe lume-acuma-i zi sau noapte,/ Nici drumul nu și-l amintește-n sorbul/ Talazurilor. Zile trei, întrege,/ Făr’ să le ținem bine socoteala,/ Am rătăcit prin orbul întuneric/ Pe mări; și tot atâtea nopți ca smoala” (trad. G.I.T., p. 139-140).

E vorba aici de feluritele manifestări ostile ale apei agresive, căci dezlănțuirile „năpraznice, vijelii învărtejite, talazuri uriașe ce urcă din «hău», furtună și beznă: acestea sunt [...] constantele uraganului care ține deseori câte trei zile în șir [...] și aduce întotdeauna cu sine primejdii de moarte” (Delumeau 1986, 56). Vergilius reunește astfel realități meteorologice întâlnite frecvent în largul Peloponezului, într-o mare temută de corăbieri, cu elemente specifice furtunilor adriatice din *Odiseea*, extinse, în mod curent, pe durata a trei zile (Saint-Denis 1935, 219). Este «une tempête noire, une succession de grains qui bouchent le temps et empêchent toute visibilité pendant trois jours et trois nuits; le poète insiste sur cette obscurité» (Saint-Denis 1935, 218) – pe care o zugrăvește, în termeni plastici, Frederik van Valckenborch, un pictor flamand, ce ne-a lăsat o sugestivă imagine a unei asemenea scene din epopeea vergiliană.

După sumbrul spectacol al tempestei marine – cauzatoare de pierderi și catastrofe –, urmează priveliștea senină oferită de „fața-albastră-a mării” (*caerula*), ce mărginește insulele Strofade sau care împrejmuiește o seamă de ostroave, plasate și ele în Marea Ionică (*Zacynthos, Dulichium, Săme, Neritos, Ithaca, Leucădia*). Alternanța întunecat/luminos reprezintă, de altminteri, o caracteristică a artei lui Vergilius, ce știe să exprime, în felul acesta, discret și subtil, stări alternative de spirit, în nesfârșitul ciclu al existenței, versurile sale oglindind «la joie et la douleur, l’espoir et l’angoisse, la vie et la mort» (Brouillard [2012], 19): *Vela cadunt, remis insurgimus; haud mora, nautae/ Annixi torquent spumas et caerula verrunt./ Servatum ex undis Strophadum me litora primum/ Excipiunt. Strophades Graio stant nomine dictae/ Insulae Ionio in magno* (*Aen.*, III, 207-211) „Atuncea:/ Jos pânzele! Ne năpustim la vâsle,/ Nu-i vreme de pierdut. Icnesc năierii,/ Rotind cu vâsle înspumate valuri/ Și fața-albastră-a mării vânturând-o./ Scăpat din ape, mă primesc pe țarmuri/ Strofadele întâi și-ntâi, ostroave/ În marea Ionică. Le zice astfel/ Cu nume grec” (trad. G.I.T., p. 139-140); *fugimus spumantibus undis,/ Qua cursum ventusque gubernatorque vocabat./ Jam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos,/ Dulichiumque Sameque, et Neritos ardua saxis./ Effugimus scopulos*

Frederik van Valckenborch, *Peisaj cu scene din Eneida vergiliană*, 1603

Ithacae, Laertia regna, / Et terram altricem saevi exsecramur Ulixi. / Mox et Leucatae nimbosa cacumina montis / Et formidatus nautis aperitur Apollo (*Aen.*, III, 268-275)
 „Iar noi gonim pe înspumata mare/ Pe unde, priincios, ne-ndreaptă vântul/ Și Palinur, cârmaciul nostru. Iată,/ Din toiul valurilor se ivește/ Împădurita insulă Zacintos,/ Dulichiu, și Same, și Neritos,/ Ostróvul cel cu înălțimi pietroase./ Scăpăm de stâncăriile Itacâi,/ De țara lui Laerte, blăstămând-o,/ Că ea doar l-a hrănit pe nemilosul/ Ulise. Dup-aceea ni s-arată/ În neguri, vârful muntelui Leucate/ Și templul lui Apolo, cel de care/ Se tem corăbierii” (trad. G.I.T., p. 143).

În cel dintâi fragment, universul neptunic este actualizat lexical printr-un cuvânt ce desemnează culoarea tradițională a cerului și a mării, îndeobște asociate (vezi Baran 1983, 366; Price 1883, 15; André 1949, 166): este vorba de substantivul neutru *caerūla, -ōrum* (*plurale tantum*) ‘suprafața azurie a mării’, căci, dincolo de nuanțele sale schimbătoare, marea rămâne, totuși, albastră – dovadă frecvența epitetului *caerūlus*(3) și substantivizarea sa: «la fréquence de l'épithète et sa substantivisation nous obligent à voir là sa couleur fondamentale, un bleu» (André 1949, 165). Pe acest fundal ceruliu, Vergilius proiectează spuma albă a valurilor: *nautae/ Annixi torquent spumas et caerula verrunt* (*Aen.*, III, 207-208) „Icnesc năierii,/ Rotind cu vâsle înspumate valuri/ Și fața-albastră-a mării vânturând-o” (trad. G.I.T., p. 139), iar efectul pictural este absolut remarcabil, amintind delicatețea nuanțelor din pânzele impresioniste (vezi Saint-Denis 1935, 239): «Le contraste chromatique b l a n c / b l e u, *spuma / caerula*, évident par l'association de deux mots occupant la position centrale dans l'hexamètre, est concrétisé sous la forme d'un effet visuel sur l'étendue de la mer» (Baran 1983, 387; cf. Saint-Denis 1935, 239). Aceeași viziune a mării înspumate – ce constituie un clișeu grecesc, preluat de poezia latină (vezi André 1949, 377)⁸ – ne întâmpină și în următorul

⁸ Cf. *Caeruleum spumat sale conferta rate pulsum* (Ennius, *Annales*, 14, 378) „Marea azurie spumegă, spintecată de o puzderie de corăbii” (trad. M. S.); *Ausi sunt vada salsa cita decurrere puppi./ Caerula verrentes abiagnis aequora palmis [...];/ Tortaque remigio spumis incanuit unda* (Catullus, *Carmina*,

pasaj: *fugimus spumantibus undis* (*Aen.*, III, 268) „Iar noi gonim pe înspumata mare” (trad. G.I.T., p. 143). Pitorescul peisajului se conjugă însă, în cele două tablouri marine, cu dinamismul acțiunilor umane. O succesiune de verbe (*cadunt, insurgimus, annixi, torquent, verrunt, fugimus, effugimus*) transcrie, în figuri deopotrivă auditive și motorii, manevrele de plecare, agitația și eforturile corăbierilor, mișcarea cadentă a vâslelor, îndepărtarea grăbită de țarm (vezi Baran 1983, 386-387). În plus, Neculai Baran remarcă și faptul că suita de spondei din versul: *Annixi torquent spumas et caerula verrunt* imprimă un ritm aparte textului, în vreme ce combinațiile fonetice prezente în structura sa susțin sonor imaginile create: «on a l’impression de voir le glissement des nefes sur l’étendue bleue de la mer...» (Baran 1983, 386).

Un nou popas, de astă dată la Actium, are loc iarna, când – după cum notează Vergilius, foarte atent la aspectul și efectele valurilor – asistăm doar la o ușoară «crispation des ondes, *asperat undas*» (Saint-Denis 1935, 240, 249), sub acțiunea Acvilonului: *Interea magnum sol circumvolvitur annum/ Et glacialis hiems Aquilonibus asperat undas* (*Aen.*, III, 284-285) „În vremea/ Aceasta, rotitorul soare crugul/ Din fiecare an și-l împlinise/ Și iarna cea ghețoasă cu-al ei crivăț/ Zburlește-acum talazurile mării” (trad. G.I.T., p. 144). De aici, troienii se îndreaptă către Buthrotum, oraș pe coasta Epirului, iar textul ne oferă o reprezentare sumară a călătoriei lor. Potrivit unui tipar curent în epocă (vezi Saint-Denis 1935, 235), descrierea consemnează, mai întâi, entuziasmul corăbierilor (ce acționează pe întrecute, *certatim*), iar, mai apoi, înregistrează și gesturile lor, verbele utilizate: *feriunt* („izbesc”) și *verrunt* („mătură, bat”) sugerând, plastic, loviturile puternice ale vâslelor, care despică talazurile, *aequora* (vezi Baran 1983, 386): *Linquere tum portus iubeo et considerare transtris./ Certatim socii feriunt mare et aequora verrunt./ Protinus aerias Phaeacum abscondimus arces/ Litora que Epiri legimus portu que subimus/ Chaonio et celsam Buthroti accedimus urbem* (*Aen.*, III, 289-293) „Dau atunci poruncă, portul/ Să-l părăsim, pe bănci să se așeze/ Vâslașii. Soții pe-ntrecute, marea/ O bat cu-a lor lopeți, brăzdând genunea./ Curând, de ochii noștri se ascunde/ Feacia, cu țancurile-i nalte./ Și lunecăm pe lângă țarmurile/ Epirului; intrăm apoi în portul/ Caonului și-urcăm înspre cetatea/ Butrotului, semeată” (trad. G.I.T., p. 144).

Traseul ulterior al troienilor, care, pornind din țara lui Hêlênus, plutesc, pe lângă coastele Epirului, spre Italia, este redat într-o altă marină, ce schițează, din câteva tușe doar, alunecarea lină dinspre lumina crepusculară înspre umbrele vesperale și orbul întuneric: *Provehimur pelago vicina Ceraunia iuxta./ Unde iter Italiam cursusque brevissimus undis./ Sol ruit interea et montes umbrantur opaci./ Sternimur optatae gremio telluris ad undam/ Sortiti remos passimque in litore sicco/ Corpora curamus, fessos sopor inrigat artus* (*Aen.*, III, 506-511) „Plutim apoi pe mare spre Italia/ Pe lângă lanțul munților Cerauniei./ Pe unde-i drumul cel mai scurt. Atunce/ Și soarele-asfinți, iar munții-n umbră/ Se-nvăluie, de nu-i mai vede nime./ Trăgând la sorti, pe mâne-zi, vâslașii./ În preajma apei ne așternem gliei/ La sânu-i mult râvnit; ne risipirăm/ Pe-uscat, grijind truditele-ne trupuri./ Iar somnul se strecoară-n mădulare” (trad. G.I.T., p. 156). Este un moment de calm și repaus nocturn, ce corespunde „unei specifice dispoziții contemplative” a artistului mantuan, atras de „farmecul naturii” (Papu [1967],

LXIV, 6-7, 13) „Au cutezat pe săratele valuri s-alerge cu nava,/ Marea de-azur cu lopețile cele de brad măturând-o [...]/ Și, răscolit de lopeți, se albise talazul de spume” (p. 119, 121).

35). Pe fundalul acestui statism absolut, strâns legat de „motivul nopții, al umbrei, al întunericului” (Papu [1967], 41)⁹, se desfășoară veghea cărmaciului Palinurus, un năier destoinic și înțelept, care știe să descifreze „limbajul” fenomenelor meteorologice (vezi Saint-Denis 1935, 276): *Necdum orbem medium Nox Horis acta subibat:/ Haud segnis strato surgit Palinurus et omnis/ Explorat ventos atque auribus aera captat;/ Sidera cuncta notat tacito labentia caelo* (Aen., III, 512-515) „În caru-i tras de Ore, noaptea încă/ La calea jumătate n-ajunsese,/ Când sare din culcușu-i Palinurus/ Și vânturile toate le adulmă/ Ș-ale văzduhului zvoniri/ Le prinde-n căușu-urechii. Stelele pe toate/ Le urmărește lunecând pe cerul/ Tăcut” (trad. G.I.T., p. 156).

Previzuniile de vreme bună, identificate în atmosferă (*cuncta videt caelo constare sereno*, Aen., III, 518), îl determină pe pilot să comande manevrele de plecare (*Dat clarum e puppi signum; nos castra movemus/ Temptamusque viam et velorum pandimus alas*, Aen., III, 519-520). Sugerată spațial prin imaginea drumului (*Temptamusque viam*), întinderea mării apare învăluită în strălucirea aprinsă a momentului auroral: *Iamque rubescebat stellis Aurora fugatis* (Aen., III, 521). În opoziție cu asemenea tonuri vii și luminoase, se desenează prezența colinelor întunecate (*obscurus collis*) de pe țărmul hesperic, situat undeva, la orizont (vezi Saint-Denis 1935, 238). Peisajul este văzut din larg, în timp ce pribegii dardani se apropie de uscat și percep mai întâi o zonă colinară neclară (*obscurus collis*) și malul Italiei, care, departe fiind (*procul*), pare extrem de scund (*humilemque videmus/ Italiam*). Este vorba de o iluzie optică frecventă pentru cineva aflat la mare distanță – iluzie pe care poetul o înregistrează cu fidelitatea sa caracteristică (vezi Saint-Denis 1935, 233-234, 238): *Postquam cuncta videt caelo constare sereno,/ Dat clarum e puppi signum; nos castra movemus/ Temptamusque viam et velorum pandimus alas./ Iamque rubescebat stellis Aurora fugatis/ Cum procul obscurus collis humilemque videmus/ Italiam. Italiam* (Aen., III, 518-523) „Iar când își dete seama că tot ceru-i/ Statornic așezat a vreme bună,/ Dă, de la pupă, limpede semnalul/ Plecării. Noi din tabăra ne-urnirăm/ Și, iar cercând al mării șleau, întindem/ A pânzelor aripe. De pe ceruri,/ Gonind ai nopții aștri, Aurora-și/ Înfiripa lucoarea. Deodată/ Zărim niște coline-ntunecate/ Și scundele Italiei limanuri./ Italia!” (trad. G.I.T., p. 156-157).

Asociat, *hic et nunc*, cu lumina și coloritul Aurorei, elementul neptunic se identifică, în fragmentul imediat următor, „cu cele mai negre imagini ale adversității” (Delumeau 1986, 69), care se concentrează în prezentarea, terifiantă, a Scilei și Caribdei, doi monștri marini mitologici, plasați de o parte și de alta a strâmtorii Messina, între Sicilia și Italia. Imitându-l pe Homer, Vergilius ne oferă, mai întâi, o descriere anticipativă a lui Hēlēnus (ce îl avertizează pe Aenēās asupra acestui impediment maritim), urmată de relatarea contactului cu infernalele obstacole – la fel cum, la poetul grec (vezi Saint-Denis 1935, 221), Circe îl previne mai întâi pe Ulise asupra primejdiei pe care o va întâmpina (*Odiseea*, XII, 80-110), după care se desfășoară întâlnirea propriu-zisă cu monștrii (*Odiseea*, XII, 234-259).

Ut pictura poesis „Poezia este aidoma picturii”, susține Horatius (*Epistula ad Pisones*, 361), iar formula sa își găsește pe deplin aplicare în tabloul realizat de ilustrul mantuan – tablou ce surprinde, cu o deosebită forță expresivă, înfățișarea grozavă a

⁹ Un motiv aparținând registrului „descendent” al epopeii (Papu [1967], 41).

Henry Fuseli, *Ulise în fața Scilei și Caribdei*,
1794-1796

îndoitului pericol: *venit medio vi pontus et undis/Hesperium Siculo latus abscondit, arvaque et urbes/ Litore diductas angusto interluit aestu./ Dextrum Scylla latus, laevum implacata Charybdis/Obsidet, atque imo barathri ter gurgite vastos/ Sorbet in abruptum fluctus rursusque sub auras/ Erigit alternos, et sidera verberat unda./ At Scyllam caecis cohibet spelunca latebris/ Ora exsertantem et navis in saxa trahentem./ Prima hominis facies et pulchro pectore virgo/ Pube tenus, postrema immani corpore pistris/ Delphinum caudas utero commissa luporum./ Praestat Trinacrii metas lustrare Pachyni/ Cessantem, longos et circumflectere cursus./ Quam semel informem vasto vidisse sub antro/ Scyllam et caeruleis canibus resonantia saxa (Aen., III, 417-432) „Dup-aceea marea,/ La mijloc pătrunzând cu-a ei talazuri,/ A despărțit cu sila două țarmuri/ Și-a dezbinat Sicilia de Hesperia./ De-*

atunci cetăți și-ogoare răzlețite-s/ De-o panglică de apă ce le scaldă./ Pe țarmurile drept pândește Scila,/ Iar pe cel stâng, hrăpăreța Caribdă./ De trei ori, din a hăului bulboană,/ În fiecare zi ea soarbe-n pântec/ Nămeți de valuri, iar apoi le scuipă-n/ Văzduh, cu ele cerul împrôșcându-l./ Cât despre Scila, oarbă-ntunecime/ O ține-ascunsă într-o vizuine,/ De unde scoate-afară numai capul,/ Tărând spre stâncării corăbiile./ În sus, ea are chip de om: fecioară/ Cu piept frumos doar pân' la brâu. Încolo,/ E o dihanie: ditamai balena,/ Un monstru e, o gadină a mării/ Cu coadă de delfin, ce-i atârnată/ De-un mijloc ca de lup. E mult mai bine/ Să dai napoi, târăgânându-ți drumul,/ Pe lângă mal să cercetezi Pachinul/ Cu lung ocol, decât, fie și-o dată,/ Să dai cu ochii de scâlâmba Scila/ De peștera stâncoasă unde urlă/ Dulăii ei verzui ca fața mării” (trad. G.I.T., p. 151-152).

La fel de terifiant este și spectacolul oferit de confruntarea troienilor cu mult temutele arătări: *Tum procul e fluctu Trinacria cernitur Aetna,/ Et gemitum ingentem pelagi pulsataque saxa/ Audimus longe fractasque ad litora voces,/ Exsultantque vada atque aestu miscentur harenae./ Et pater Anchises „nimirum hic illa Charybdis:/ Hos Helenus scopulos, haec saxa horrenda canebat./ Eripite, o socii, pariterque insurgite remis.”/ Haud minus ac iussi faciunt, primusque rudentem/ Contorsit laevas proram Palinurus ad undas;/ Laevam cuncta cohors remis ventisque petivit./ Tollimur in caelum curvato gurgite, et idem/ Subducta ad Manis imos desedimus unda./ Ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere,/ Ter spumam elisam et rorantia vidimus astra (Aen., III, 554-567) „Ba mai zărim, din valuri cum răsare/ În zări, vulcanul Etna din Sicilia./ Și deslușim și uriașul geamăt/ Al mării ce de stânci se tot izbește/ Și*

mugetul talazurilor rupte/ La țärm. Noianul clocotă-n străfunduri,/ Năsipul mestecând cu valu-n zbcium./ Și cuvântă părintele Anhise:/ «– Aiasta e Caribda cea vestită,/ Sunt sigur, astea-s stâncile spăimoase/ Ce-n viersu-i ni le prorocea Helenus./ O, soților, smulgeți-ne de-aice:/ Săriți la vâsle toți, deopotrivă»./ Și mai întâi spre stânga Palinurus/ Îndreaptă prora ce trosnește-n valuri/ Și către stânga bate-acuma vântul/ Și tot spre stânga stăruie vâslașii./ Boltindu-se vârtoarea, ne azvârle/ În slăvi; apoi, când se îndărăpțează,/ La zeei Mani talazul ne scufundă./ În văgăunile lor găunoase/ De trei ori aprig stâncile gemut-au,/ De trei ori am văzut, din izbitură/ Țâșnita apă aștrii rourându-i” (trad. G.I.T., p. 158-159).

În arierplanul limbajului mitologic din textul vergilian, tratatele nautice identifică prezența unor elemente reale (vezi Saint-Denis 1935, 222-223): un ansamblu de stânci periculoase (*saxa horrenda*), pe partea italiană a strâmtorii (Scila) și un vârtej puternic, produs de întâlnirea unor curenți de apă contrari, în preajma malului sicilian (Caribda). Aflate față în față, la mică distanță, Scila și Caribda constituiau o gravă amenințare pentru navigatori, întrucât cei ce traversau strâmtoarea riscau să piară, poziționați *între Scila și Caribda* – expresie ce desemna plasarea între două rele, între două primejdii la fel de mari. Plecând de la o asemenea stare de fapt, închipuirea anticilor a dat naștere unor reprezentări monstruoase, pe care le aflăm sintetizate în versurile mantuanului. Astfel, Scila este o alcătuire hibridă, jumătate femeie (*pulchro pectore virgo*), jumătate balenă uriașă, cu o coadă de delfin legată de un pântec de lup (*immani corpore pistris/ Delphinum caudas utero commissa luporum*). Figura sa hidoasă se asociază cu viziunea – și ea *înfricoșătoare* – a stâncilor vuind de lătratul dulăilor ei verzui: *caeruleis canibus resonantia saxa*. Imaginea, deopotrivă vizuală și auditivă, evocă atât coloritul specific marin (*caeruleis canibus*)¹⁰, cât și ecoul sonor puternic produs „de aiurirea mării”, *gemitum ingentem pelagi pulsataque saxa* (*Aen.*, III, 555) „uriașul geamăt/ Al mării ce de stânci se tot izbește” (trad. G.I.T., p. 158). La rândul său, „hrăpăreța Caribdă” (*implacata Charybdis*) este înfățișată ca o ființă fantastică, ce absoarbe într-însa cantități imense de apă, pentru a le proiecta apoi în slava cerului. Întregul arsenal al naturii, «toute la machinerie céleste et marine» (Saint-Denis 1935, 218-219) se pune în mișcare, pentru a ne oferi un tablou cât mai viu și sugestiv al unei realități malefice.

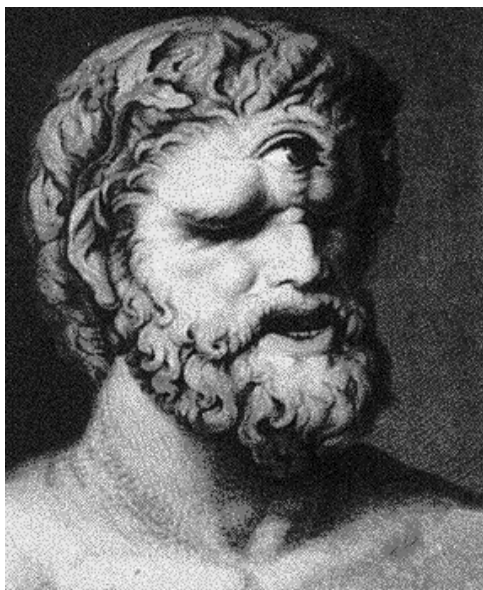
Hiperbolele se înșiră una după alta, sporind nemăsurat forța și dimensiunile teribilului fenomen: *imo barathri ter gurgite vastos/ Sorbet in abruptum fluctus rursusque sub auras/ Erigit alternos, et sidera verberat unda* (*Aen.*, III, 421-423) „De trei ori, din a hăului bulboană,/ În fiecare zi ea soarbe-n pântec/ Nămeți de valuri, iar apoi le scuipă-n/ Văzduh, cu ele cerul împrôscându-l” (trad. G.I.T., p. 151); *Tollimur in caelum curvato gurgite, et idem/ Subducta ad Manis imos desedimus unda* (*Aen.*, III, 564-565) „Boltindu-se vârtoarea, ne azvârle/ În slăvi; apoi, când se îndărăpțează,/ La zeei Mani talazul ne scufundă” (trad. G.I.T., p. 159); *Ter spumam elisam et rorantia vidimus astra* (*Aen.*, III, 567) „De trei ori am văzut, din izbitură/ Țâșnita apă aștrii rourându-i” (trad. G.I.T., p. 159). Cât despre acest trei repetitiv (*ter*), de care Vergilius „abuzează” în pasajele sale marine, el sugerează, în contextul de față, revenirea periodică a valurilor, mișcările de flux și reflux ale apei, întrucât, după cum ne atrage

¹⁰ Jacques André notează că *caerulëus* (3) reprezintă calificativul obișnuit al divinităților sau vietăților marine (André 1949, 165).

atenția Eugène de Saint-Denis, grozava Caribdă din miturile vechimii trebuie raportată la oscilația neconținută a mareelor (vezi Saint-Denis 1935, 222-223).

Manifestările ostile ale acvaticului sunt însă multiforme, așa încât, dincolo de Scila și Caribda, se profilează alte noi pericole pentru navigatorii troieni: *Ignarique viae Cyclopum adlabimur oris* (*Aen.*, III, 569) „drumul/ Necunoscând, alunecăm spre țărnul/ Ciclopilor” (trad. G.I.T., p. 159). De dimensiuni gigantice și cu un singur ochi în frunte, ciclopul se numără și ei printre acele „făpturi amenințătoare care trăiesc în apă sau la marginea apei” și al căror țel comun „e să-i înhațe pe oameni, să-i devoreze”, pentru a-și „astâmpăra pofta monstruoasă” (Delumeau 1986, 60). Artistul mantuan urmează și aici modelul homeric, proiectând chipurile uriașilor pe fundalul marin, dat fiind că «le décor marin offre un fond de tableau idéal à qui veut camper une silhouette» (Saint-Denis 1935, 232).

Iată-l, așadar, mai întâi pe Polyphemus, spălându-și ochiul rănit în largul mării (*ad aequora venit,/ Luminis effossi fluidum lavit inde cruorem*) – o scenă ce trezește

Johann Heinrich Wilhelm Tischbein,
Polyphemus, 1802

compasiunea, contrazisă însă imediat de violența comportamentului său ulterior, căci, îndată ce simte apropierea oamenilor, el răcnește de se cutremură pământul și marea (*pontus et omnes/ Intremuere undae, penitusque exterrita tellus*). În consecință, își fac apariția și făptații lui, ale căror figuri, la fel de înspăimântătoare (*concilium horrendum*), prind contur cu ajutorul unui cuvânt-cheie, cuvânt poziționat strategic în vers, ce îi immortalizează într-o atitudine definitorie (*lumine torvo* „cu însălbăticita lor privire”)¹¹: *Vix ea fatus erat summo cum monte videmus/ Ipsum inter pecudes vasta se mole moventem/ Pastorem Polyphemum et litora nota petentem,/ Monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademptum [...]/ Postquam altos tetigit fluctus et ad aequora venit,/ Luminis effossi fluidum lavit inde cruorem/ Dentibus infrendens gemitu, graditurque per aequor/ Iam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit [...]/ Sensit, et ad*

sonitum vocis vestigia torsit./ Verum ubi nulla datur dextra adfectare potestas/ Nec potis Ionios fluctus aequare sequendo,/ Clamorem immensum tollit, quo pontus et omnes/ Intremuere undae, penitusque exterrita tellus/ Italiae curvisque immugiit Aetna cavernis./ At genus e silvis Cyclopum et montibus altis/ Excitum ruit ad portus et litora complent./ Cernimus astantis nequiquam lumine torvo/ Aetnaeos fratres caelo capita alta ferentis,/ Concilium horrendum (*Aen.*, III, 655-658, 662-665, 669-

¹¹ Vezi: «presque toujours est mis en relief, par rejet ou position à une place d'honneur, le mot qui fixe l'attitude» (Saint-Denis 1935, 233).

679) „Abia sfârșise,/ Când iată că-l vedem pe Polifemus,/ Ciobanul, sus, pe creștet nalt de munte,/ Greoi urnindu-se printre mioare/ Spre țarmurile bine cunoscute./ Dihanie cumplită, matahală,/ Cu chipul slut și ochi strivit sub frunte [...]/ Când a ajuns la valurile-adânce,/ Spre largul liniștit înainteză/ Să-și spele-acolo rana sângerândă/ Din golul ochiului cel smuls. El geme/ Din dinți scrâșnind. Deși pătruns-a-n apa/ Adâncă, valul încă nu-i atinge/ Vânjosul brâu [...]. Polifem ne simte/ Și după glasul nost' și-ntoarnă pașii./ Dar când își dete sama că nu-i modru/ Să găbuie corabia cu brațul,/ Un răcnet nemaipomenit el scoase,/ De care valurile, marea-ntreagă/ Cutremuratu-s-a; până-n străfunduri,/ Gemând, înspăimântatu-s-a pământul/ Italiei și-n adâncate scorburi/ Mugit-a Etna. De pe munții trufași/ De prin păduri se năpustesc Ciclopzii:/ Tot soiul lor, stârnindu-se spre porturi,/ Împlut-au țarmul. Îi vedem pe-ai Etnei/ Fârtați, urcând spre slavă frunți semețe;/ Neputincioși stau unul lângă altul,/ Cu însălbăticita lor privire./ Sobor de groază” (trad. G.I.T., p. 163-164).

Corelat, în mentalul colectiv, cu asemenea monștri agresivi, care personifică ideea de primejdie și moarte, necuprinsul lichid cunoaște ades manifestări sălbatice ale „mâniei cosmice”, ce fac din el „un anti-element, dimensiunea negativului și locul tuturor pierzaniilor” (Bachelard 1997, 233). Furtuna care se abate asupra troienilor imediat după plecarea lor din Sicilia și care îi aruncă pe coasta Libiei, în regatul Didonei (vezi *Aen.*, I, 81-123)¹², este o atare manifestare malefică – pe o mare invadată de o beznă funestă (*ponto nox incubat atra*): *Eripiunt subito nubes caelumque diemque/ Teucrorum ex oculis: ponto nox incubat atra./ Intonuere poli et crebris micat ignibus aether/ Praesentemque viris intentant omnia mortem* (*Aen.*, I, 88-91) „Au și răpit, și cerul și lumina,/ Din a troienilor privire, norii./ Pe mare noaptea se prăvale, oarbă./ Cutremură-se ceruri, iar văzduhul/ Tot pâlpâie de fulgerele dese/ Și preajma doar de moarte le vorbește/ Bărbaților, de moartea ce-i de față” (trad. G.I.T., p. 37-38).

Însă, odată cu sosirea teucrilor în Hesperia, aceeași mare îi întâmpină senină, licărind molcom sub razele lunii, ce își „ridică discul splendid în imperiul de lumine./ Mării mândre poleindu-i pânzăriile-i de-azur” (Eminescu, *Memento mori*). Este un joc de răsfrângeri și unduiri, reprodus de un poet fascinat, precum bardul nostru romantic, de „efectele lunare” și de atmosfera „de mister și de vrajă” a astrului nocturn (Papu [1967], 54-55): *Aspirant aurae in noctem nec candida cursus/ Luna negat, splendet tremulo sub lumine pontus* (*Aen.*, VII, 8-9) „Spre toiul nopții brizele respiră/ Și-o lună albă drumul înlesnește/ Pe marea poleită-n unduire” (trad. G.I.T., p. 329).

Iar în fragmentul imediat următor, tot la începutul cărții a VII-a, Vergilius zugrăvește peisajul marin în lumina trandafirie a aurorei (*rubescebat radiis mare*). Suprafața apei, ce reflectă lumina matinală, într-o stare de acalmie și imobilitate absolută, evocă transparența, strălucirea și încremenirea statuară a unui bloc sclipitor de marmură¹³. Priveliștea aceasta feerică însoțește „momentul revelației: ivirea țarmului predestinat”, în care pribegii dardani descoperă, cu încântare, un minunat paradis terestru (Petecel 1980, 233) – moment surprins într-un tablou aparținând lui Claude Lorrain (Gellée): *Jamque rubescebat radiis mare et aethere ab alto/ Aurora in roseis*

¹² Pentru un comentariu al tempestei din cartea I, vezi Subi 2017, 39-46.

¹³ G.I. Tohăneanu comentează multiplele calități ale marmurei într-un studiu consacrat acestui laitmotiv în creația eminesciană (Tohăneanu 1965, 176, 181).

fulgebat lutea bigis./ Cum venti posuere omnisque repente resedit/ Flatus, et in lento luctantur marmore tonsae (*Aen.*, VII, 25-28) „Se rumenea de raze marea; dinspre/ Tării, aurie, Aurora luce-n/ Trandafiriu-i car; se potolește/ Vântoasa; orice boare încetează,/ Iar truda vâslelor se săvârșește/ Pe-o mare mărmurie, liniștită” (trad. G.I.T., p. 330).

Lucrează astfel în tonuri contrastante – când sumbre, mohorâte, când vii și luminoase –, dar mereu remarcabile prin imaginile create, marinele vergiliene ne dezvăluie un artist al nuanțelor (vezi Saint-Denis 1935, 239), fermecat de înmiile chipuri ale mării: un veritabil *Virgilius Maritimus*, cum îl numește Eugène de Saint-Denis (Saint-Denis 1935, 226).

Referințe bibliografice

- André, J. 1949. *Étude sur les termes de couleur dans la langue latine*. Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Bachelard, Gaston. 1997. *Apa și visele. Eseu despre imaginația materiei*. Traducere și tabel bibliografic de Irina Mavrodin. București: Editura Univers.
- Baran, Neculai V. 1983. *Les caractéristiques essentielles du vocabulaire chromatique latin (Aspect général, étapes de développement, sens figurés, valeur stylistique, circulation)*, in *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, II, Berlin, New York: Walter de Gruyter, p. 321-411.
- Brouillard, Michel. [2012]. *Les couleurs dans la poésie latine au premier siècle avant J.-C.*, Paris, p. 1-23 (<http://lettres.sorbonne-universite.fr/IMG/pdf/MBrouillard.pdf>, consultat 13.11. 2018).
- Catullus. [1999]. *Carmina*. Traducere, studiu introductiv și note de Teodor Naum. [București]: [Editura Teora].
- Delumeau, Jean. 1986. *Frica în Occident (secolele XIV-XVIII). O cetate asediată*. Volumul I. Traducere, postfață și note de Modest Morariu. București: Editura Meridiane.
- Edgeworth, R. J. 1979. *Associative Use of Color in the Aeneid*, in *The Classical World*, 73, p. 167-170.
- Guțu, G. 1983. *Dicționar latin-român*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Guțu, G. 1970. *Publius Vergilius Maro. Studiu literar*. București: Editura Univers.
- Homer. *Odyseia*. [1997]. Traducere în hexametri, cu o postfață, o bibliografie esențială și indici de Dan Slușanschi. [București]: Paideia.
- Ovidius, Publius Naso. [2001]. *Opere*. [Chișinău]: [Editura Guinivas].
- Papu, Edgar. [1967]. Prefață la Vergiliu. *Eneida*. Traducere de Eugen Lovinescu. Text revăzut și note de Eugen Cizek. Prefață și note finale de Edgar Papu. [București]: Editura Tineretului.
- Pelletier-Michaud, Lydia. 2007. *Couleurs, lumière et contrastes chez les lyriques grecs et les élégiaques latins*. Mémoire présenté à la Faculté des études supérieures de l'Université Laval dans le cadre du programme de maîtrise en études anciennes pour l'obtention du grade de maître ès arts (M. A.). Département des Littératures, Faculté des Lettres. Université Laval. Quebec.
- Petecel, Stella. 1980. Note la Vergilius. *Eneida*. Ediție critică. Traducere de George Coșbuc. Ediție îngrijită, note și prefață de Stella Petecel. București: Editura Univers.
- Price, Thomas R. 1883. *The color-system of Vergil*, in „The American Journal of Philology”, vol 4, nr. 1, p. 1-20.
- Quicherat, L. 1846. *Thesaurus poeticus linguae latinae*. In quo universa vocabula a poetis Latinis usurpata collegit, digessit, explicavit L. Quicherat, in Academia Parisiensi aggregatus professor. Paris: Hachette.
- Saint-Denis, E. de. 1935. *Le rôle de la mer dans la poésie latine*. Thèse pour le doctorat ès lettres présentée à la Faculté des Lettres de l'Université de Paris. Lyon: Bosc Frères, M. & L. Riol Imprimeurs-Éditeurs.
- Schulbaum, Sophie 1930-1931. *La symbolique de la lumière et des couleurs chez Virgile*, in *Eos*, XXXIII, p. 117-135.

Subi, Maria. 2017. *Priveliști marine în Eneida vergiliană (Marine Sceneries in Vergil's Aeneid)*, in AUT, Seria Științe Filologice, nr. 55, p. 39-46.

Tohăneanu, G.I. 1965. *Studii de stilistică eminesciană*. București: Editura Științifică.

Vergilius, Publius Maro. 1994. *Eneida*. Prefață și traducere din limba latină: G.I. Tohăneanu. Note și comentarii, glosar: Ioan Leric. Timișoara: Editura Antib.

Surse electronice:

<http://www.thelatinlibrary.com/>

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Frederick_van_Valckenborch_Landschap_met_de_schipbreuk_van_Aeneas.jpg

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Johann_Heinrich_F%C3%BCssli_054.jpg<http://www.>

<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Polyphemus.png>